

בדין קידוש השם

כתובות דף ג. ומסכנה ואילך נהגו העם לכנוס בשלישי, ולא מיחו בידם חכמים, ובשני לא יכנוס ואם מתמת האונס מותר וכו', מאי סכנה, אילימא דאמרי בתולה הנשאת ליום הרביעי תיהרג, נהגו, לגמרי גיעקריה, אמר רבה דאמרי בתולה הנשאת ביום הרביעי תבעל להגמון תחילה, האי סכנה אונס הוא, משום דאיכא צנועות דמסרן נפשיהו לקטלא ואתיין לדי סכנה, ולידרוש להו דאונס שרי. ע"ש.

והקשה הרמב"ן, הרי הדין הוא שתהרג ואל תעבור משום דהא בפרהסיא ובשעת השמד, ותירץ: ואיכא למימר דלהנאת עצמן ואפילו בשעת השמד תעבור ואל תהרג, וזה שלא כהראב"ד דס"ל דבשעת השמד אפילו להנאת עצמם תהרג ואל תעבור, ואפשר, שכל בשעת השמד אפי' להנאת עצמם אסור כדי שלא יהיו מצוות בזויות בעיניהם וקלות לבטלן וכו', אבל כאן שכל עיקר לא גזרו אלא להנאת עצמם, אינו שמד, ואין זה נכון. עכ"ל.

והיינו שהרמב"ן הוכיח מהסוגיא דהנאת עצמם תמיד מותר, ולא כהראב"ד, ורצה לתרץ שאפילו לראב"ד יש לחלק בין אם גזרו גזירה בכונה להעביר על דת, ורק הגוי שמכריח הוא מתכון להנאת עצמו, או הדין שתהרג ואל תעבור, אבל אם כל הגזירה היתה להנאת עצמם, אז תעבור ולא תהרג, ולכן לא יהיה קשה מסוגין על הראב"ד, שכאן מלכתחילה הי' הגזירה על הנאת עצמן, וע"ז כתב הרמב"ן שאין זה נכון.

והנה שיטת הראב"ד הובא גם בהגהת אשר"י, דשם מובאות שלוש הלכות. א. בכל העבירות תעבור ואל תהרג אפילו בג"ע, חוץ מפרהסיא או בעת צרה, שאפילו ערקתא דמסאנה לא ישנה.

ב. וצ"ע אם הגוי מתכון להנאת עצמו בעת צרה, אי שרי.

ג. כשרוצה להחמיר ולהרג, היכי דק"ל דיעבור ואל יהרג, האם שרי, ובגר"א שם דוחה את ג' הדינים שאינם להלכה.

והדין הב' של האשר"י הוא הראב"ד, וכתב הגר"א כי הרמב"ן פסק דשרי, דדוקא בג' עבירות דחמירי בעצמן, אסור אפילו להנאתו.

ומהלשון באשר"י משמע, כחילוק של הראב"ד שהגזירה לא היתה על הנאת עצמו, אלא כללית, ורק הגוי האנס מתכון להנאת עצמו. וע"ז נסתפק, אבל כשלכת' חילה גזרו להנאת עצמן, בזה לא נסתפק.

והנה מה שהרמב"ן הביא שיש מקשים שתהרג מדין פרהסיא ושעת השמד.

ולא מקשים כקושית התוספות מצד גילוי עריות שצריך ליהרג ולא לעבור, י"ל שכיון שיש מחלוקת בסנהדרין האם בכלל צריך למסור הנפש אפילו בג' עבירות, ולכן אין להקשות מזה על הסוגיא, דלמא הסוגיא ס"ל דל"צ למסור הנפש, כמו ר' ישמעאל, וזה כנראה כונת ההגהות אשר"י שהקדים בראשונה את הדין שאין חייבים למסור את הנפש אפילו בג' עבירות, רק בפרהסיא ובעת צרה, וקשה קושית הראב"ד שפה זה פרהסיא ושעת השמד, ומש"כ באשר"י וצ"ע, כונתו, או שנאמר כתירוץ הראב"ד שכאן מותר מפני שהגזירה לכתחילה היתה להנאתם, או דנסבור כרמב"ן, שמכאן מוכח דלעולם כל הנאת עצמם אין דין יהרג ואל יעבור.

אבל עצם סברת הראב"ד צ"ב, משום מה מחלק בין דין מסירות נפש שבשעת השמד, ובין מסירות נפש של בפרהסיא, שהרי בגמ' בסנהדרין ע"ד, משמע ששניהם שוים, ע"ש: כי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן, ל"ש אלא שלא בשעת גזירת מלכות, אבל בשעת גזירת מלכות, אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. ואח"כ בגמ', כי אתא רבין אמר ר' יוחנן, אפילו שלא בשעת גזירת המלכות, לא אמרו אלא בצנעא, אבל בפרהסיא, אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. ולכאורה משמע מזה ששני הדינים של ר' יוחנן שוים, וא"כ כיון שהגמרא שם אומרת שלהנאת עצמו הותר איסור בפרהסיא, ה"ה שיותר איסור של בשעת השמד.

והנה הר"ן בסנהדרין סובר כרמב"ן. שהנאת עצמם אפילו בשעת השמד יעבור ואל יהרג, אבל מביא שמשמע לו שאין דעת הר"מ כן. שכתב הר"מ בפ"ה ה"ב מיסוד"ה, חילוק בין הנאת עצמם לבין להעביר על המצוות, ובה"ג כתב, שכל הדברים האלו שלא בשעת הגזירה, אבל בשעת הגזירה וכו', יהרג ואל יעבור. וכתב הר"ן, דאחר שהתיר הר"מ הנאת עצמם, ובכ"ו בה"ג כתב סתם שבשעת הגזירה, אסור, משמע דבשעת הגזירה לית ביה היתר כלל. והר"ן עצמו מוכיח כדבריו מירושלמי שביעית, שמלכות אנסה לעבוד בשביעית, ורב ינאי התיר, ושאל הירושלמי הרי בפרהסיא אפילו מצוה קלה לא יעבור, ותירץ: דהיתה רק למגבי ארנונא. ז"א שהיתה להנאת עצמו, משמע, שגזירה להנאת עצמו, יעבור ואל יהרג.

ולכאורה יש לדחות ראית הר"ן ע"פ מש"כ בנמו"י לחלק בין גזירה שהיא רק על ישראל, דבזה יהרג ואל יעבור, אבל בגזירה גם על הגוים, אין זה שעת הגזירה, וא"כ אין ראיה מהירושלמי, דשם גזר גם על גוים שיחרשו וישלמו ארנונה. אבל יש לעיין בכ"ו, דלכאורה צריך להבין את דברי הנמו"י, האם גזירה על הדת משום שהיא גם על גוים מתירה את הגזירה על ישראל. ועוד קשה, מהר"מ משמע דלא כהנמו"י, שכתב הר"מ דשעת הגזירה היינו, שיעמוד מלך רשע כנבוכדנאצר ויגזור גזירה על ישראל לבטל דתם, ולכאורה נ"נ גזר על כל העולם ולא על ישראל בלבד.

וע"כ נראה שהנמו"י מיירי כשהגזירה היתה על כולם, ולגוים אין זה עבירה, ולישראל זה עבירה, אז אין זה גזירה על הדת, אבל כשגם לגוים זה עבירה, אז אין זה היתר לישראל, מפני שגזר גם על גוים, שהרי גם לגוים זה עבירה, והוי גזירה

לעבור על דת. ונכודנאצר גזר על ע"ז שגם לב"ג זה אסור, וא"כ בשביעית שאפילו שהיה גזירה גם על הגוים, אבל הגוים אין מוזהרים על השביעית, וממילא אין דתיה מהנמו"י לראיתו של הר"ן.

אבל יש לעיין במש"כ לעיל בנמו"י. דהנמו"י הוכיח את דבריו מהגמ' סנהדרין, שהקשו, והא אסתר פרהסיא ולא הקשו והא אסתר שעת הגזירה, ותירץ: שאחשורוש גזר על כל המדינות. ולכאורה אם הגזירה של אחשורוש היתה על א"א, א"כ גם גוים מוזהרים על א"א, אבל י"ל שהגזירה לא היתה על א"א אלא על הפנויות, ופנויה ישראלית אסורה לגוי, אבל פנויה גויה לא אסורה לגוי, אבל אם היה גזירה על א"א, אז זה גם גזירה על גוים, והוי גזירה לעבור על דת. וקושיית הגמרא היא מאיסור של פנויה לעכו"ם, וזהו איסור בישראל בלבד.

[ועיין ברמב"ם פ"ד ממלכים, שהמלך לוקח מכל גבול ישראל נשים ופילגשים, והמקור בתוספתא סנהדרין פ"ד, ובורר לו נשים מכל מקום שירצה, כהנות לויות וישראליות, ולכאורה הכונה שלוקח גם בע"כ, ולכאורה זכות של מלכות שייך גם במלך לא יהודי, וע"כ שמה שדגו בדף פ"ג, הכונה משום שעכ"פ ישראלית אסורה לגוי, ובאיסור אין לו רשות.]

אמנם באמת צ"ב טובא להבין שיוכל מלך לקדש אשה בע"כ. וע"כ הכונה שכופה אותה עד שתתרצה, ואם כי בישראל אפקעינהו לקידושין, אבל הכא מזכות המלך הוא ולא אפקעינהו.

עו"ל, דרק בכופה לאשה להתקדש אפקינהו, אבל לא בכופה לאב לקדש בתו קטנה, אבל ז"א מספיק. ולכאורה נראה להפך, דבכופה לאב לקדש את בתו, אין הקידושין חליו גם מה"ת, דבתוס' ב"ב שם הקשו הר"ן תלויהו ויהיב דלא הוי קנין, ותירצו, דחייב לה שאר כסות ועונה ולכן הוי כתליוהו וזבין, וזה שייך דוקא כשכופה את האשה. אבל בכופה את האב הרי זה תליוהו ויהיב ולא מהני מה"ת.

והעיקר דאפקעינהו לקידושין זה תקנה מדרבנן, והתוספתא מיירי מדינא, וכן מ"ש בתוספתא דבורר כהנות לויות וישראליות, וצ"ב בכונה. ולכאורה י"ל שר"ל שהאיסור מה"ת דלא ינשאו נשים רק לאנשי שבטן בדור הראשון כשבאו לארץ, איסור זה אינו קיים לגבי מלך. ולכן הרמב"ם השמיט סיפא זו דתוספתא, שאינה אלא לזמן יהושע בן-נון].

והנה התוספות כאן הביאו את הקושיה, איך אמרינן ולידרוש להו דאונס שרי, הרי ג"ע שדינו יהרג ואל יעבור, והביאו התוספות שני תירוצים, תירוץ ר"ת שאי"ז ג"ע בגוי, וריב"ם תירץ דהוי שב ואל תעשה, ולכך שרי. ואותו הדבר כתבו על הקושיה בגמ' בסנהדרין, והא אסתר פרהסיא הוי, ולא שאלו והא אסתר ג"ע הוי.

והנה הר"ן בסנהדרין הביא את הקושיה הנ"ל, ושיטת ר"ת דבגוי אין זה ג"ע, אלא רק איסור דרבנן, דב"ד של שם גזרו, וכיון דהוי מצוה דרבנן והוי פרהסיא, וס"ד דאסתר היתה צריכה למסור את הגנפש, ותירץ אביי אסתר קרקע

עולם, ורבא תירץ הנאת עצמם שאני, וכתב הר"ן דרבא לא בא לחלוק על אביי, אלא שבא לחדש שאפילו כשיש מעשה, אין למסור עצמה אפילו בפרהסיא. ולאח"ז הביא את שיטת התוספות — והוא שיטת הריב"ם, דגם המקשה ידע דאפילו א"א אינה צריכה למסור את הנפש כיון דהוי קרקע עולם ושב ואל תעשה, אבל המקשה סבר, דאע"פ דלא הוי בכלל ג"ע החמור להיות נהרגת בצנעא ומשום עריות, ומ"מ ראוי לומר שלא יהיה היתר גמור, אלא הרי הוא לכל הפחות כשאר המצוות, דבמקום פרהסיא שיש חילול השם היתה צריכה למסור עצמה למיתה. ותירץ אביי אסתר קרקע עולם, שאינה עושה שום מעשה כלל אפילו בפרהסיא, דאיכא חילול השם, אין לה למסור עצמה למיתה. שהיא אינה מחללת השם, דאינה עושה שום מעשה, ורבא פליג על אביי, ואמר דא"א גמורה בצנעא אינה מחויבת למסור עצמה, וכל מקום כשהוא בפרהסיא אע"ג דאינה עושה מעשה, ראוייה למסור עצמה למיתה מפני חילול השם, וטעמא דאסתר דלא מסרה עצמה, מפני שלהנאת עצמם היתה, ולהנאת עצמם אין חילול השם.

וצ"ב למה מחלק הר"ן שלפי תירוץ ר"ת אביי ורבא לא פליגי. ולפי הריב"ם אביי ורבא חולקים. והנה עיקר החילוק של השיטות, לפי מש"כ הר"ן, הוא, שלר"ת בס"ד סברו שאי"ז בכלל ג"ע, רק מצד קדוה"ש שבפרהסיא, ואביי מחדש את הסברא של קרקע עולם שאו אין דין מסירות נפש בפרהסיא, ולריב"ם גם בס"ד סבר שזה ג"ע, וידע שאפילו בג"ע יש היתר של קרקע עולם, אבל ס"ד שלגבי חיוב מסירות נפש בפרהסיא, לא מהני הסברא של קרקע עולם, והתירוץ: שאעפ"כ סברת קרקע עולם בשב ואל תעשה מועיל גם לגבי דין פרהסיא. וצ"ל שהביאור הוא, שבס"ד סבר שהאיסור רק מצד ג"ע, ומס"ג בעריות למדנו מהיקש לרוצח, וברוצח בשוא"ת לא מצאנו שיהרג ואל יעבור, וה"ה בעריות, וכ"ז בדין ג"ע, ששם הדיון הוא אם פקוח"נ דוחה את העבירה, או העבירה דוחה את הפקוח"נ, בזה ס"ל דבשב ואל תעשה, פיקוח"נ עדיף, אבל בדין פרהסיא, שחיוב המס"ג הוא מצד הקידוש השם, ואם עבר ולא מסר נפשו הוי חילול השם, ולכן ס"ל שתמיד ח"ה דוחה פקוח"נ, גם בשב ואל תעשה, וע"ז מתרץ דהוי קרקע עולם, ור"ל שבשב ואל תעשה אין הפירוש שנדחה ח"ה מצד פקוח"נ, אלא דאין כאן בכלל חילול השם, בשב ואל תעשה, וקידוש השם הוי רק במעשה.

אבל לר"ת עיקר החידוש בתירוץ קרקע עולם, שכיון שמסורה בידיהם, אין דין של מס"ג, כיון שאינה מונעת את העבירה, וכאן פיקוח"נ דוחה את העבירה, אבל לריב"ם העיקר הוא, שבקרקע עולם אין בכלל חילול השם. והנה התירוץ של רבא שהנאת עצמן שאני, זה ודאי שיסוד התירוץ הוא, שבהנאת עצמם אין זה קדוה"ש.

ולכן יש בזה הבדל בין ר"ת לריב"ם. לר"ת הדיון הוא אם עבירה דוחה לפיקוח"נ או פיקוח"נ לעבירה, וע"ז חידש אביי שקרקע עולם, פיקוח"נ דוחה העבירה, לכן סובר הר"ן שרבא שחידש הנאת עצמן אי"ז קידוש השם, לא חולק בכלל על אביי שזה ענין אחר, דאביי דן אם פקוח"נ דוחה קדוה"ש, ורבא מיירי

דאין כלל קדוה"ש, אבל לריב"ם שגם אביי כשמתרץ קרקע עולם המכוון הוא שאי"ז חילול השם, משמע לר"ן דרבא חולק על אביי, שאם רבא מודה שבגלל קרקע עולם אי"ז חילול השם, ל"ש לומר נימוק אחר למה אין חילול השם. דמלשון רבא משמע שרק בגלל הנאת עצמם אי"ז ח"ה, ובל"ז זה ח"ה, משמע דחולק על אביי.

ובזה יש ליישב את קושית הגר"א על הרמ"א בשו"ע יור"ד קנ"ז. שכתב הרמ"א שיהרג ואל יעבור דוקא בלא תעשה, אבל גזירה לא לקיים מצות עשה, אין דין יהרג ואל יעבור, וכתב הגר"א בסק"י, שהיסוד הוא כמ"ש בסנהדרין, קרקע עולם, שר"ל שיכולים לכוף אותה בע"כ, וה"נ במצות עשה כמו בתפילין וכד' שיכולים לבטלו בע"כ, אין דין מסי"נ. והביא הגר"א קושית הר"ן איך מסר עצמו אלישע בעל כנפים, וחנניה מישאל ועזריה, ותירץ הנמו"י שהשעת היתה צריכה לכך, וכתב הגר"א: וצ"ע, דבתחלת הסעיף פסק המחבר שבעבירות שבצינעא יעבור ואל יהרג, ואם ירצה להחמיר ע"ע, רשאי, והא דא ודא אחת היא.

ולהנ"ל י"ל, שמחלוקת הראשונים אם יכול להחמיר על עצמו, זה רק במקום שאם יחמיר יש בזה גדרי קדוה"ש, אע"פ שפטור ולא חייב למסור הנפש, אבל אם רוצה יכול לקדש ד' ע"י מס"נ, אבל לפי הריב"ם שבשב ואל תעשה אין בכלל קידוש השם, בזה כו"ע מודים שלא יכול להחמיר על עצמו, וע"כ הרמ"א שמדבר כשכופים אותו לבטל מצות עשה, שלא יעשה את העשה, והרי בשב ואל תעשה לפי הריב"ם אין בזה בכלל קידוש השם, ולכן אסור למסור את הנפש, והמחבר איירי כשכופו לעשות עבירה במעשה, ולכן פסק כמו הראשונים האלו שאע"פ שלא חייב למסו"נ, אבל אם מוס"נ, מקיים קידוש השם, ולכן שרי להחמיר ע"ע.

והנה מש"כ הראב"ד דבשעת השמד לא מהני הנאת עצמו, צ"ע האם גם לתירוץ אביי קרקע עולם שאני, יועיל להפטר ממס"נ גם בשעת השמד או לא. היינו, האם הראב"ד אמר את הסברא שלו דוקא על תירוץ רבא, או גם על תירוץ של אביי. ומהרמב"ן לכאורה ראי' שמפרש בראב"ד דקאי גם על תירוץ אביי קרקע עולם שאני, דאל"כ מה הקשה הרמב"ן מסוגיין על שיטת הראב"ד. הלא י"ל דאם כי מצד דין הנאת עצמן חייבים למסור הנפש, ובכ"ז אמרינן ולידרוש דאונס שרי, משום שזה קרקע עולם.

אבל אפשר לומר, דהרמב"ן ס"ל כר"ן בשם הריב"א כדלעיל, דרבא ואביי פליגי, וסובר דהלכה כרבא, ולכן לא יכל לתרץ את הראב"ד קרקע עולם שאני, אבל בראב"ד י"ל דס"ל כר"ת דאביי ורבא לא פליגי, ולשיטתו ל"ק מסוגיין.

והנה שם בסנהדרין מסתפקת הגמרא בבן נוח האם מצווה על קדוה"ש או אין מצווה על קדוה"ש, והוכיחה הגמרא מהתפוסק: לדבר הזה יסלח ה' לעבדך בבא אדוני בית רמון להשתחוות שמה והוא נשען על ידי והשתחויתי וכתוב ויאמר לו לך לשלום, ואי איתא, לא לימא ליה, הא בצנעא הא בפרהסיא ע"כ בגמ'. והקשה הר"ן הרי ע"ז אסור אפילו בצנעא, ותירץ הרמב"ן, דין ג' עבירות יהרג ואל יעבור זה רק בישראל שמצווה על ואהבת את ד' אלוקיך ולא הכותים. אבל בפרהסיא, היה

ספק אם גם ב"נ מחויב, וע"ז תירץ שנעמן היה בצנעא, ובצנעא ודאי שלא חייב. וכ"כ שם התוס'. והקשה הר"ן הר"ז היה להנאת עצמן, ולהנאת עצמן שרי, אפילו בפרהסיא, ותירץ הר"ן: שנעמן לא היה ידוע לכל שהיה כופר בע"ז, והרואה אותו שהיה משתחוה עם המלך היה סבור שמשתחוה ממש לע"ז ויהיה ח"ה בדבר. עכ"ל הר"ן.

וצ"ב מאי נפ"מ אם יודעים או לא, דלכאורה הנאת עצמן זה מקליש את חומר העבירה, ומוכח מכאן דהנאת עצמן אין זה מקליש את העבירה. אלא מקליש את הפרהסיא, דהיינו, דכמו שהעשרה רואים שעושים עבירה בפרהסיא, כך הם רואים שזה נעטה להנאת עצמו ולא לשם העבירה. וכיון שהעשרה רואים שזה רק להנאת עצמן, אין לזה חומר של עבירה בפרהסיא, וזהו שתירץ הר"ן, שרק כשהרואים יודעים שזה להנאת עצמן, או זה מקליש את הפרהסיא, אבל כשהרואים חושבים שאין זה להנאת עצמן, אלא לשם העבירה, למרות שכונתו להנאה, בכ"ז יש לו חומר של עבירה בפרהסיא.

ולפ"ז י"ל דזהו הסבר הראב"ד. דס"ל שכל מה שרבא אמר להנאת עצמן שאני, זה רק לסלק חומר של עבירה בפרהסיא. אבל בדין השני של ר' יוחנן, שגם בשעת הגזירה צריך למסור את הנפש אפילו בצנעא, ושם הפירוש שחומר העבירה עצמה מחייבת למס"נ, אין נפ"מ אם המאנס נהנה או לא, ולכן חילק הראב"ד ואמר שדין רבא מהני רק על פרהסיא, אבל בשעת הגזירה אפילו להנאתו יהרג ואל יעבור.

ובזה יש לבאר כונת הגהת הגר"א על הג"א, דציין שם שהרמב"ן פוסק דשרי, והוסיף הגר"א, ודוקא בג' עבירות שחמירי בעצמן אסור אפילו להנאתן ולכאורה מה היה צריך להוסיף את המלים האלו, שדעת הרמב"ן שבג' עבירות אפילו להנאתו צריך למסו"נ דבזה בא לחלוק על בעל-המאור בסנהדרין, שסובר שגם בעריות ל"צ למסור את הנפש בהנאת עצמן, אבל הראב"ד והאשר"י מדברים על שעת השמד. אבל לדברינו שכל יסוד חילוק הראב"ד בין פרהסיא לשעת השמד הוא דבשעת הגזירה העבירה עצמה מחייבת למסור את הנפש, ואילו בפרהסיא, זה תלוי בכונת האונס, משום דבשעת השמד כל מצוה היא חמורה יותר, וע"ז הביא הגר"א שהרמב"ן שחולק על הראב"ד סובר שרק בג' עבירות צריך למסור את הנפש, בגלל חומר העבירה, אבל בשעת השמד העבירה לא נעשית חמורה יותר, אלא רק מצד קדוה"ש שכופהו לעבור על המצוות, וע"כ ס"ל לרמב"ן שרק כשכפו לעבור על דת או חייב במס"נ, ולא כשכפו לשם הנאת עצמן, דאז לא הוי קדוה"ש כדברי הריב"ם, לפי הסבר הר"ן, דלהנאת עצמן אין חילול השם.

ולפי הנ"ל שהראב"ד ס"ל דהנאת עצמן מקליש את הפרהסיא, וע"כ בשעת השמד אין היתר של הנאת עצמן, והו דוקא בהיתר של הנאת עצמן, אבל מה שאביי אמר שנקרקע עולם אין מסירות נפש, יודה הראב"ד דבשעת השמד בקרקע עולם שרי.

ולכאורה יש ראייה לזה מדברי הראב"ד בספר "כתובי-שם" בסנהדרין, שהביא

את בעה"מ דס"ל דהנאת עצמן הוי היתר אפילו בג' עבירות, ואפילו בשעת השמד, והראב"ד שם משיג עליו, וכתב: זה טעות גמורה, דלעולם בשעת השמד אפילו להנאתם יהרג ואל יעבור, והיא היא שיטת הראב"ד שהביא כאן הרמב"ן. וכתב שם הראב"ד להוכיח, דמהענין עצמו שאמרו אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור וכו', מדהחמירו אפילו למצוה קלה כהאי דערקתא דמסאנה, ש"מ כל בשעת השמד, אף להנאתם יהרג ואל יעבור. ולכאורה כונתו היא, דלא מסתבר שעבירה גמורה להנאת עצמו יהיה יותר קל מאשר מצוה קלה כערקתא דמסאנה אפילו לא להנאת עצמו. ואם בערקתא דמסאנה יהרג, מסתבר שגם בעבירה הנעשית להנאת עצמו, שיהרג.

אבל דברי הראב"ד תמוהים, שהרי הגמ' בסנהדרין בדין ערקתא דמסאנה, זה נאמר גם על דין פרהסיא וגם על דין שעת השמד, ובדין פרהסיא מפורש שאע"פ שעל ערקתא דמסאנה יהרג, אבל להנאת עצמם לא יהרג בכל המצוות, וא"כ אותו הדבר גם בדין של שעת השמד, שעל ערקתא דמסאנה יהרג ועל הנאת עצמן לא יהרג.

אבל לפי ההסבר הנ"ל בראב"ד ע"פ הר"ן, שבהנאת עצמן הגדר הוא שזה מחליש את הפרהסיא, דאין כאן דין פרהסיא, כיון דחוי שזה להנאת עצמן, לכן מסתבר שהנאת עצמן מועיל לבטל הפרהסיא, אבל לא יועיל להקליש את שעת השמד, ולכן הביא הראב"ד ראייה, שאם על ערקתא דמסאנה יהרג בשעת השמד, מסתבר שגם להנאת עצמן יהרג בשעת השמד.

אבל מהלשון בהגהות אשר"י הנ"ל בכתובות שכתב: "ובעת צרה אפילו ערקתא דמסאנה לא ישנה", נראה לכאורה שגריס בגמ' שערקתא דמסאנה זה רק על שעת השמד ולא על דין פרהסיא, דמשום מה נקט דוקא על 'ובעת צרה' ולא דין מסי"נ בפרהסיא, ובטור ובשו"ע קנ"ז כתוב דין ערקתא דמסאנה רק על שעת השמד ולא על פרהסיא, ובב"י תמה ע"ז וכתב דלאו דוקא. אבל מהראב"ד ומהאשר"י נראה שכך היתה לפניהם הגירסא בגמ', דקאי רק על שעת השמד.

ובדעת הרמב"ן נראה לכאורה דפטור שלהנאת עצמן הוי מפני קלישות העבירה, שאין בזה חילול השם, ולכן אין הבדל בין בפרהסיא ובין בשעת השמד, כל להנאת עצמן שרי.

ואפשר לומר עוד, דעד כאן לא חולק הרמב"ן למעשה על הראב"ד, וסובר דבשעת השמד להנאת עצמן יעבור ואל יהרג. זה רק בדין הנאת עצמן. לפי תירוץ רבא, אבל לתירוץ אביי שיש קולא של קרקע עולם, בזה אולי יסבור הרמב"ן דלא מהני שעת השמד, אלא רק פרהסיא, דהנאת עצמן מקליש את הקדוה"ש, משא"כ כשמתכוון להעביר על דת וזה שעת השמד, אז אפילו בקרקע עולם חייב למסור את הנפש.

ויש ראייה לכך שהנאת עצמן קל יותר מקרקע עולם, דהתוס' בכתובות כתבו, דלירוש להו דאונס שרי, פירוש, כיון דליכא סכנה, למה לא מיחו בידם חכמים, ר"ל שהצנועות מוסרות עצמם. וצ"ע, הרי שיטת התוס' בכ"מ שאם אדם רוצה

להחמיר וליהרג ולא לעבור רשאי, א"כ למה כתבו דחכמים היו צריכים למחות. וע"כ מוכח מכאן לכאורה שבמקום הנאת עצמן סברי התוס' דל"צ למסור עצמן, ומכאן ראייה שהנאת עצמן קל יותר מאשר קרקע עולם.

ועו"ל, דמתי סברי התוס' שרשאי להחמיר על עצמו, זה דוקא כשמתכוון למצות קידוה"ש, היינו שיודע שמדינא ל"צ ליהרג, ורוצה ליהרג מפני קידוש השם, אבל כשרוצה למסור את הנפש מפני שסובר שחייב למסור הנפש מדינא, כמו הכא דהצנועות מסרי נפשיהו, דסברי דמחמת צניעות חייבות ליהרג, ולכן הקשו ולדרוש להו, שיאמרו להם שלא חייבים, אבל אם ידעו שלא חייבים ובכ"ז ירצו ליהרג, יתכן דהתוס' שרי.

ושוב ראייתי בחידושי הרא"ה שהקשה, דהא קימ"ל דבשעת הגזירה אפי' ערקתא דמסאנה יהרג, ותירץ: דקימ"ל אסתר קרקע עולם, וכמו דסגי לן האי טעמא לגילוי עריות, סגי לן נמי לשעת הגזירה. הרי מפורש שההיתר של קרקע עולם מועיל גם לשעת השמד.

והנה מש"כ הרמב"ן לתרץ את הראב"ד דיש לחלק בין אם הגזירה היתה לעבור על דת ולא להנאת עצמן, ורק הגוי כופה להנאת עצמו, שאז צריך למסור את הנפש, לבין כשלכתחילה היתה הגזירה להנאת עצמן שאז אינו חייב למסור את הנפש, וכתב ע"ז הרמב"ן ואין זה נכון, וצ"ב למה אינו נכון, הרי החילוק ברור.

וצ"ל שהרמב"ן סובר שאם מניחים שכונת הכפיה היא לא לשם העברה על דת אלא להנאת עצמם, ואין כאן קידוש השם, כיון שלא כופים אותו על דת, אז לא מסתבר להגיד כיון שבעיר הבירה היתה גזירה בכונה לעבור על דת, הכונה הזאת תשנה את הדין לגבי הגוי הזה שאינו כופה בשביל לעבור על דת אלא להנאת עצמו, דלהרמב"ן מסתבר דהעיקר תלוי בכונת הגוי הכופה, וכיון שמניחים שבכונת הכופה להנאת עצמו אין קדוה"ש, למסור את הנפש, אז אין לומר שיש קדוה"ש בגלל שבמקום אחר גזרו להעביר על דת, כיון שזה הגוי לא מתכוון להעבירו על דת, ולא בגלל זה הוא כופהו, שאינו מעונין בכלל להעבירו על דת, ולכן סובר הרמב"ן שתמיד בהנאת עצמן אין דין מסירות נפש.

ואפשר לומר שזה תלוי בסברא למה צריך למסור את הנפש, דבסוגין שם מצינו שני מיני חיובים למסור את הנפש. א) בגלל חילול השם וקדוש השם, ולכן אפילו לר"י שלא חייב למסור את הנפש על המצוות, אבל בפרהסיא שיש חילול השם, מודה שחייב למסור הנפש. ב) מצד ואהבת את ד' אלוקיך וגו', שבע"ז אפילו בצנעא חייב למסור את הנפש, אליבא דר' אליעזר דהלכה כותיה, דלמדים מהפסוק הנ"ל "ובכל נפשך" אפילו נוטל את נפשך.

והנה בדין מסי"ג בפרהסיא, ודאי דהוי מצד קדוה"ש, כמו שהגמ' אומרת אליבא דר' ישמעאל, אבל מה שאמר ר' יוחנן בשעת השמד, יש לדון האם זה בכלל קדוה"ש, או די"ל בשעת הגזירה יש חיוב של "בכל נפשך" בכל המצוות, דכיון שגזרו לבטל מצות ד', חל מצות "ואהבת", על כל המצוות ולא רק על ע"ז. וי"ל דזוהי סברת הראב"ד, דאע"פ שבפרהסיא יש חילוק בין כונה לעבור על דת, ובין להנאת עצמו,

שלהנאת עצמו אין קידוש השם, אבל בדין של ר' יוחנן, בשעת השמד, ס"ל לראב"ד דלא הוי מצד קידוש השם בלבד, אלא מצד "ואהבת" — בכל נפשך, ומצד זה אין הבדל אם כונת המאנס להנאת עצמו או לא. שאם רק קיימת גזירה של המלכות לעבור על דת, חל מיד מצוות "ואהבת" על המצוות שרוצים לכופ, וממילא כונת המאנס לא מעלה ולא מוריד, וכמו בע"ז עצמה שחייב למסור הנפש, ולא תלוי בכונת האונס, וחייב למסור הנפש מצד "ובכל נפשך".

אבל אם הגזירה היתה לא בכונה להעביר על דת אלא להנאת עצמן, אז לכתחילה לא חל חיוב של "ואהבת", ולכן לא צריך למסור את הנפש.

אבל הרמב"ן ס"ל דבשעת השמד לעולם אין חיוב ואהבת, שהמצות עצמה לא נהיתה יותר חמורה לאחר הגזירה מלפני הגזירה, אלא רק מצד קידוש השם בלבד, וע"כ שוה בדינו לדין של פרהסיא, דשני הדינים של ר' יוחנן שוים בנימוקם, ולכן הם שוים בדיניהם, דכמו בפרהסיא להנאת עצמו אין חיוב מסירות נפש, כך בשעת השמד, להנאת עצמן אין דין מסירות נפש. ולא דמי למסירות נפש דע"ז, דשם יש חיוב "ואהבת", שזו מצד חומר העבירה, וע"כ אין הבדל בע"ז בין הנאת עצמו לאם אין הנאת עצמו.

וזהו כונת הגר"א על האשר"י שכתב: הרמב"ן פסק דשרי, דדוקא בג' עבירות דחמירי בעצמן אסירי אפילו להנאתו, שהרי לפי המבואר זוהי נקודת המחלוקת בין הרמב"ן לבין הראב"ד. שלראב"ד ע"י הגזירה לעבור על המצות. המצות נהיות יותר חמורות, וצ"ל הנפש בגלל חומרתן, שמקיים בזה "ובכל נפשך", משא"כ לרמב"ן מצד "ובכל נפשך" חייב רק על ע"ז וכל החיוב בשאר מצוות הוי רק בגלל קידוש השם, ע"כ בהנאת עצמן מותר, אבל בג' עבירות אפילו להנאת עצמן אסור.

והנה בעל המאור בסנהדרין חולק על שניהם וסובר דאפילו בעריות להנאת עצמן לא צריך למסור את הנפש. ובע"ז כתב דלא יתכן להנאת עצמן, וברציחה, משום מאי חזית וכו', ג"כ צריך למסור הנפש. והיינו ס"ל דלעולם כל חיוב מסירות נפש הוי מצד קידוש השם. ואלמלא מצות קידוש השם, לא היה חיוב מסירות נפש. ומה שבע"ז מוסר הנפש אפי' בלי גזירה על דת, ואפילו בצנעא, כי בע"ז תמיד יש מצות קידוש השם. ומכיון שהגמ' אומרת שכשכופהו להנאת עצמן, אין בזה קידוש השם, או אפילו עריות יהיה פטור מלמסור את הנפש. אבל הרמב"ן סובר שעריות מצד עצמן חמירי, ולא מצד קידוש השם, ולכן אפילו להנאת עצמן חייב, וכבר כתבנו שהראב"ד ב"כתוב"ש" סובר בזה דלא כבעל המאור, וגם בעריות ואפי' להנאת עצמן חייב למסור את הנפש. אלא שהראב"ד סובר שבכל גזירה על הדת אין היתר של הנאת עצמן, מצד "ובכל נפשך", וכנ"ל.

ועיין במלחמות שהקשה על בעל המאור, הרי כיון שאומר ברציחה שתמיד צריך למסור את הנפש, ומכיון שכל דין מס"נ בעריות למדנו מהיקש לרוצה. ובלא ההיקש לא היה חיוב למסור הנפש. וא"כ כיון שברציחה תמיד חייב למסור הנפש. אפי' בהנאת עצמו, משום מאי חזית וכו', א"כ צריך ההיקש להועיל גם להנאת עצמן שיהיה חייב.

ואפשר לומר בבעל המאור: דמה שפטור למסור הנפש בכל מקום בהנאת עצמו, זה משום שפיקוח"נ דוחה את העבירה, ובלי קיום מצות פיקוח"נ של עצמו, אסור היה לעשות עבירה. וע"כ ברציחה שיש סברת מאי חזית וכו' ואין כאן בכלל פיקוח"נ, כיון שאין מקיים מצות פיקוח"נ ע"י הריגת אדם אחר. וע"כ, אפילו עם התיקש אין ללמוד מרוצח שגם להנאת עצמן יהרג, כיון שאין בזה קידוש השם. וכל התיקש הוא רק למקום שיש קידוש השם, שאז מועיל התיקש שמצד קידוש השם, צריך למסור הנפש בעריות.

והנה במחלוקת הרמב"ן והמאור הנ"ל, שהקשה שם המלחמות בסוף דבריו, וכן בראב"ד בכתוב"ש, מההיא דנעמן שמשמע מהסוגיא שאם היה ישראל היה חייב במס"נ, אם כי זה הנאת עצמן. לכאורה י"ל לפי דברי הר"ן לעיל שחידש שמכיון שלא ידעו שנעמן אינו ע"ז אין כאן היתר להנאת עצמן.

אבל באמת י"ל דכ"ז שייך לומר על הקושיה שהקשה הר"ן דגם בפרהסיא מותר להנאת עצמן, וע"ז מתרץ הר"ן שכ"ז שלא ידעו שאינו ע"ז הוי בפרהסיא גם להנאתו וכמש"נ. אבל לשיטת המאור שבכלל אין דין מס"נ בהנאת עצמו, אין נפ"מ אם ידעו או לא ידעו אם הוא עו"ז או לא, שבכל העבירות הרי אין הבדל אם יודעים או לא יודעים, וה"נ למאור. ע"ז דומה לכל העבירות בהנאת עצמו, וי"ל. והנה לכאורה בגוף דברי הגמ' צ"ע, לרמב"ן שמתלק בין ע"ז לכל האיסורין, מאי מדמי הגמ' להוכיח בספק קדוה"ש בכל העבירות, מנעמן שהיה ע"ז, ובשלמא למאור ניחא, דמצד עצם העבירה כל העבירות כולן שוות וכן מצד קדוה"ש יש חומרא בע"ז על שאר העבירות, אבל לרמב"ן שמצד עצם העבירה ל"ד ע"ז לכל העבירות מה מדמי הגמ' זל"ו.

וצ"ל שהפשטות הוא מכ"ש שמותר בע"ז כ"ש שאר האיסורים אינו מוזהר למסור הנפש.

אלא דצ"ב מה היה הספק בגמ' שיהא חייב בקדוה"ש, הרי רק ז' מצוות נאמרו לב"נ ולא יותר, ואם נפרש שגדר קדוה"ש הוא שמגדיל את חומר המצוה עצמה, א"ש, די"ל דכמו דבישראל המצוה נעשית חמורה יותר מחמת עצמה, ה"נ גם המצוות של ב"נ. וזה ניחא יותר לרמב"ן, אבל לבעל המאור שמצד עצמן כל העבירות נדחות מפני פקוח"נ, רק מצוה דקדוה"ש הוא שמחייב מס"נ, צ"ע מה הס"ד שגוי יהיה מחייב בזה.

ולכאורה י"ל שזה גופא הוי הספק בגמ' אם זה חלק מהמצוה או מצוה חדשה לחוד.

והנה התוס' הקשו מאי ס"ד שלא יתא חייב למסור את הנפש, הרי וחי בהם בישראל כתיב ולא בב"נ, ותירצו דס"ד שבישראל דוקא צריך קרא משום דס"ד שלילך מרציחה עיי"ש: וצ"ב מה ס"ד שמסברה יהיה חייב ליהרג בלי ריבוי דקרא, וצ"ל שר"ל שזה מסברה שאין כל שיעור של פטור ממצוה. ומה דנקט קדוה"ש תיניו דס"ד שזה גופא הוי. פירוש בחיוב המצוות שהן לכתחילה נתנו עד כדי מס"נ.

אכן צ"ע איך ס"ד שב"נ יהיה חייב במס"נ וישראל פטור, הרי קימ"ל בחולין

ובסנהדרין דלא אשכחן דבר שישראל פטור עליה וגוי מוזהר עליה, אם כי יש סברא שגוי יהיה חייב עיין חולין ל"ג וסנהדרין נ"ח ועוד.

ולמ"ש י"ל דס"ל דכל הפטור מהמצות הוא לא מצד עצמה, אלא מצד מצות פקוח"ג שדוחה שאר המצוות. וזה פשוט שבמקום שישראל פטור משום עדל"ת לא נימא כן גם בעריות, ול"ד לבני מעיים שאמרו שם בחולין שמותר לנכרי, שכאן הרי אין מ"ע שידחה האיסור, ולכן ס"ד שב"ג ימסור הנפש וישראל פטור מתוך מצות פקוח"ג.

אבל באמת בקרא דוחי בהם כלול שני ענינים. חדא דמצות פקוח"ג שהיא חזקה ודוחה למצוות אחרות. ועוד חידוש יש בזה שבמקום פיקו"ג אין כלל תורה ומצוות, שכלל התורה גאמרו רק במקום שאין סכ"ג. והראיה שהרי גם הדין שאין הולכים בממון אחר הרוב למדנו ג"כ מקרא זה. עיין תוס' יומא פ"ה. והתם אין גדר שפקוח"ג דוחה, או אפילו הותרה, אלא שאין כללי התורה של רוב גאמרו במקום פקוח"ג. ולפי היסוד הזה יש כבר מקום לומר שגם בגוי גאמר הכלל שמצוותיו שלמדנו שחייב לקיים משום שמשה רבינו נצטווה ע"ז לכן גם הכללים שבתורת משה לישראל גאמרו גם לבן-נוח, ועיין ב"מגן-אבות" למאירי בסימן י"ט מש"כ בזה ואכמ"ל.

"אליך ה' נפשי אשא" זה דורו של שמד שנתמשכנו על קדושת השם.
(שוי"ט תהילים כ"ה)